

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Факультет № 6

Кафедра соціології та психології

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни

**«ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВИКЛАДАЧА
ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ»**

вибіркових компонент третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

011 «Освітні, педагогічні науки»

Тема № 1: Особливості професійної діяльності викладача ЗВО

м. Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 29.08.2023 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології факультету № 6
(протокол від 29.08.2023 № 8)

Розробник:

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та психології факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ **Олена ФЕДОРЕНКО**.

Рецензенти:

доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка **Ірина ДАНЧЕНКО**;

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ **Валентина ТЮРІНА**.

План лекції

1. Історія становлення та розвитку професії педагога вищої школи.
2. Особливості професійної педагогічної діяльності у вищій школі.
3. Нормативно-правове забезпечення та перспективи розвитку професії педагога вищої школи

Рекомендована література

Основна:

1. Алесюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: Підручник. – К.: Либідь, 1998. 560 с.
2. Гура О.І. Вступ до спеціальності “Педагогіка вищої школи””: Навчальний посібник. – вид. 2-ге, виправл. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. 188 с.
4. Мирончук Н.М. Стажування як форма підвищення кваліфікації педагогічних і науковопедагогічних працівників. Андрагогічний вісник. 2013. Випуск 4. С. 64-69
5. Про затвердження Положення про підвищення кваліфікації та стажування педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів / Наказ МОН молодь спорт № 48 від 24.01.13 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/35452/
8. Рибалка В. В. Психологія та педагогіка праці особистості : від обдарованості дитини до майстерності дорослого : посібник К. : Ін-т обдарованої дитини, 2014. 220 с.

Допоміжна:

1. Андрущенко В.П. Модернізація педагогічної освіти України в контексті болонського процесу // Вища освіта України. №1. 2004. С. 5 – 9.
2. Бродовська В.Й. Тлумачний російсько-український словник психологічних термінів : словник .- К. : ВД “Професіонал”, 2007. 512 с
3. Болубаш Я.Я. Організація навчального процесу у вищих навчальних закладах освіти: Навч. посібник для слухачів закладів підвищення кваліфікації системи вищої освіти. – К.: ВВП “КОМПАС”, 1997. 64 с.
4. Про затвердження норм часу для планування і обліку навчальної роботи та переліків основних видів методичної, наукової й організаційної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів // Вища школа. №1. 2003. С. 114 – 122.

Текст лекції

1. Історія становлення та розвитку професії педагога вищої школи.

Більшість учених, які досліджують історію становлення та розвитку професії педагога вищої школи (С.М. Василейський, О.І. Гура, О.М. Джуринський, Ш.Х. Чанбарисов та ін.), розглядають її відповідно до етапів

становлення та розвитку вищих навчальних закладів, еволюції нормативно-правового забезпечення їх функціонування, прав та обов'язків професорсько-викладацького складу університетів. Розглядаючи процес зародження та становлення викладацької діяльності у вищих навчальних закладах, динаміку розвитку, вчені визначають два основні його етапи: доуніверситетський (до XI століття) та етап виникнення і функціонування вищих навчальних закладів університетського типу (з XI століття).

Перший – доуніверситетський етап – характеризується такими положеннями.

1. Розподілення педагогічної діяльності відповідно до суб'єктів навчального простору: диференціація освіти залежно від віку учнів.

Поділ освіти на ступені склались ще в античний час. Так, Платон (427 – 347 до н.е.) розподіляв освіту на елементарну, середню (загальноосвітню) і вищу. У своєму творі “Держава” останній ступінь він поділив ще на два рівні: нижчій – від 21 року до 30 років, і вищій – від 30 до 35 років. А заснована ним у 387 році до н.е. філософська школа – Академія – являла собою прообраз вищого навчального закладу.

У подальшому диференціація освіти знайшла своє відображення в Законі безперервності освіти Ж.-А. Кондорсе (1792 р.).

2. Формування методологічних засад професійної педагогічної діяльності у вищих навчальних закладах.

Першим професором в історії Європи вважається видатний вчений-філософ Греції Аристотель (384-322 до н.е.), що відомий як засновник першого ліцею (334 до н.е.) – навчального закладу університетського типу, в якому, крім лекцій і бесід, велись дослідження наукового характеру. Аристотель залишив після себе трактати – лекторські конспекти, які в епоху середньовіччя відігравали роль підручників. Він створив курси етики логіки, зоології, ботаніки, анатомії. Університетська освіта в Західній Європі до XVIII століття ґрунтувалась на його ідеях. Аристотель вказував на необхідність поєднання загальної освіти з професійною, що знайшло свій розвиток в середні віки в діяльності професійних шкіл: юридичних в Бейруті і Константинополі (VII ст.), Болоньї (X ст.); медичних в Салерно і Монпельє (X ст.) та ін. Традиції поєднання загальної і професійної освіти, наукових досліджень і передачі знання знайшли розвиток і в діяльності університетів, які виникли в Європі в XI-XIV сторіччях.

3. Набуття вищою школою класового і станового характеру.

Зазначена характеристика періоду відображається не тільки у тому, що студентами були заможні громадяни, а й у ставленні держави до її діяльності: поступово росте втручання державної влади, що знаходить своє відображення у централізації і регламентації діяльності: підбір викладацького персоналу, встановлення штату, конкурси та ін. У 176 р. імператор Марк Аврелій поєднав чотири філософські школи в одну і встановив заробітну платню викладачам. Представники влади починають розуміти роль освіти, а також те, що, оплачуючи працю викладачів, вони отримують право вимагати викладання тих ідей, які їм необхідні.

Другий етап процесу становлення викладацької діяльності у вищих навчальних закладах пов'язаний з виникненням університетів і поступовою регламентацією професійної діяльності викладачів вищих навчальних закладів, формуванням класу науково-педагогічної інтелігенції.

Першими європейськими університетами стали: Болонський і Саламанський в Італії та Іспанії (XI ст.), Паризький (згодом – Сорбона) у Франції (XII ст.), Кембриджський і Оксфордський у Великобританії (XIII ст.), Празький у Чехії і Краківський у Польщі (XIV ст.). У 1530 році у світі нараховувалось 62 університети. Хоча першим “класичним університетом” прийнято вважати Берлінський університет, відкритий у 1810 році.

Головною характеристикою вищих навчальних закладів було здійснення наукових досліджень. Протягом всієї історії університети відігравали важливу роль у розвитку наукового, економічного і виробничого потенціалу, активно впливали на соціальний і політичний розвиток країн.

Основна ідея університету концентрує в собі три функції: освітню, дослідницьку і культурно-виховну.

Більшість університетів мали декілька факультетів, які присуджували вчені ступені. Саме присудження ступенів спочатку здійснювалось у дусі учнівства: ступінь магістра відображав рівень звання майстра, яке отримував учень. Професійне становлення “педагога” проходило декілька етапів. Студент займався у професора, який повністю за нього відповідав 3 – 7 років і отримував ступінь бакалавра. Бакалавр ставав на рівень підмайстра, слухав лекції інших професорів та допомагав навчати студентів. Після 9 публічного захисту власної роботи отримував вчений ступінь (магістра, доктора, ліценціата).

Більшість викладачів були вихідцями із духовенства. Професори, починаючи викладати в університеті, давали присягу, що у справах віри вони не будуть відступати від священного писання, а в науці – від Аристотеля, якого вважали “Попередником Христа в природознавстві”.

Основною мовою університетів була латинь, а формою навчання – лекція. З'являються перші нормативні документи, в яких даються ті чи інші педагогічні рекомендації. Так, в статуті Паризького університету (1355р.) визначався темп читання лекції, за порушення якого магістрів позбавляли лекційної практики на один рік.

У період середньовіччя з'являються і більшість назв посадових осіб, які зараз існують у вищих навчальних закладах: “ректор”, “декан”, “професор”, “магістр”, “доктор”, а також “студент”, “аудиторія”, “лекція”, “факультет” та інші терміни.

Поняття “магістр”, “доктор”, “професор”, які визначали титул викладачів університетів, були синонімами. В Парижі і в Оксфорді віддавали перевагу терміну “магістр”, в Італії і Германії – “доктор”.

З розвитком гуманістичних ідей, з підвищенням інтересу до людини, суспільства, змінюється відношення і до освіти та її змісту, з'являється нове і у викладанні.

До XVII століття університет був єдиним типом вищого навчального

закладу. Саме у зв'язку з потребою у спеціалізації з кінця XVIII століття з'являються спеціальні вищі навчальні заклади. І якщо раніше для викладачів вищих навчальних закладів була характерною багатопредметність, то з цього часу розпочинається професійна спеціалізація.

На порозі XIX століття передова світова думка, аналізуючи стан і перспективи розвитку вищої освіти, форми і методи наукового викладання, прийшла до важливого висновку: науковий працівник не є просто лектором, який вичитує за встановлений академічний час певну кількість сторінок підготовленого лекційного матеріалу, де, може, існують і виховні моменти; істинний науковий працівник повинен бути і громадським діячем.

Чітко виділяються і основні риси, які в більшій мірі визначають успіх викладача вищої школи: творчі пошуки і досягнення, велика ерудиція і володіння матеріалом своєї науки, експериментальне мистецтво і його демонстрація, майстерність у викладенні матеріалу.

З кінця XVIII століття в передовій науковій думці Західної Європи формується і сама система призначення викладачів різних навчальних закладів на вакантні посади, реалізація якої б забезпечила високий рівень професійного відбору кандидатів. Так, на 10 думку Ж.-А. Кондорсе, основними факторами відбору повинні бути: по-перше, думка вчених, які працюють в різних галузях науки і які є членами Національного товариства наук та мистецтв; по-друге, це думка муніципалітету як органу державної влади; по-третє – думка товариства батьків.

Таким чином, в кінці XVIII – початку XIX століття в Західній Європі формується цілісне уявлення про саму систему освіти та її рівні, відбувається професійне становлення професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів, визначаються основні нормативні вимоги до їх професійної діяльності.

Питання про першу українську вищу школу все ще належить до числа дискусійних. Донедавна такою вважали Києво-Могилянську академію, та зараз доведено, що насправді такою була Острозька академія (1576-1636).

За даними знахаря Захарія Копистенського, в академії зібралися “ритори, рівні Демосфену, та інші різні філософи: знайшлися і знамениті математики та астрологи. Церква та двір князя були повні православних учителів, євангельських і апостольських, які знають богослов'я й праву віру від богословів Діонісія, Афанасія та інших багатьох і від соборів та патріархів східних”.

У складі педагогів, за оцінкою проф. Лук'яновича, були “представники всіх галузей тодішньої науки – медицини, астрології, філософії, богослов'я, проповідництва”.

У 1631 році на базі Києво-братської школи відкривається Києво-Могилянська колегія, яка відіграла винятково важливу роль у становленні вищої освіти як в Україні так і в Росії. Вона стала найбільшим освітнім центром Східної Європи, в ній накопичувались викладацький потенціал і педагогічний досвід, який використовувався в подальшому при створенні академій і університетів.

З середини XVII століття учні Києво-Могилянської колегії виступають в Москві як вчителі. Так, у 1649 р. з Київської Лаври були виписані вчені-монахи для навчання росіян вільним наукам при Андріївському монастирі.

У грудні 1724 року в Петербурзі офіційно відкрилась Академія наук і мистецтв. Професори повинні були читати по 4 лекції за тиждень, робити наукові відкриття та сповіщати про них. При кожному професорові мало бути по 2 студенти.

Останній гетьман України Кирило Розумовський вживав заходів, щоб заснувати у Батурині університет. Робота над проектом була завершена у 1760 році. Хоча проект залишився нереалізованим, він має певну історичну цінність як спроба створення першої світської вищої школи.

Згідно з проектом передбачалось присвоєння звання магістра, доктора і професора. Професор читає лекції чотири дні на тиждень, по дві години щодня, а педагогічне навантаження магістра визначає ректор. Кожен викладач, магістр чи професор, приступаючи до роботи в університеті, складав присягу.

На сьогоднішні в науці ще не прийнято чіткої періодизації розвитку української вищої школи, що, безумовно, ускладнює виявлення закономірностей і особливостей її становлення.

Починаючи з другої половини XVII століття, розвиток вищої школи України проходить у складі російської загальнодержавної (вітчизняної) освітньої системи. Слідом за С.М. Василейським, І.Ф. Ісаєвим, відповідно до нормативних документів, які регламентували її діяльність, можна визначати такі періоди професійного становлення „педагогів вищої школи”.

Перший період пов'язаний зі створенням Московського університету (1755 р.) і прийняттям першого університетського статуту, який представляв собою зведення правил, положень і рекомендацій, що регламентували організацію занять, процес взаємодії суб'єктів освітнього простору та ін. Від викладачів вимагалось, перш за все, висока культура мови, майстерність в організації дискусій, уміння контролювати самостійну роботу студентів.

Необхідно зазначити, що Московський університет на перших порах свого існування мав потребу у кваліфікованих кадрах. Для підготовки вітчизняної професури випускники університету відправлялись за кордон для отримання вченого ступеня, який потім мав бути підтверджений в Росії, для чого потрібно було здати екзамен.

Найбільш визначний представник вітчизняної науки і педагогіки цього періоду М.В. Ломоносов високо оцінював роль праці педагога, вважав її своїм професійним обов'язком. Успіх педагогічної діяльності він бачив у її поєднанні з науковою діяльністю. М.В. Ломоносов виступав за фундаментальну підготовку російських педагогічних кадрів, що повинні повністю замінити іноземців. Він вважав, що педагогом повинна бути людина освічена, яка повністю віддає себе науці, пізнанню правди і просвіті. Ломоносов є автором “штатов и регламента” для академічного університету і гімназії. Йому належить перша вітчизняна програма університетської освіти, яку характеризують організаційна чіткість, розуміння важливості діяльності професорсько-викладацького складу, самостійність і активність студентів.

Другий період становлення вітчизняної вищої школи пов'язаний з реформами в освіті і прийняттям нового університетського статуту (1804 р.). В статуті вперше акцентувалась потреба у вдосконаленні способів викладання наук та підвищенні кваліфікації викладачів. Запропоновувалась система атестації професорсько-викладацьких кадрів, яка висувала перед викладачами такі вимоги: досконале знання своїх дисциплін; лекторська, ораторська майстерність і практичне володіння педагогічним мистецтвом.

Основні установки на професійну діяльність викладачів вищої школи відображувалися в параграфах 28 – 32.

Так, у параграфі 28 визначалось, що головна посада професорів складається з того, щоб: “1) преподавать курсы лучшим и понятнейшим образом и соединять теорию с практикой во всех науках, в которых сие нужно; 2) преподавая наставления, пополняют курсы свои новыми открытиями, учиненными в других странах Европы; 3) присутствовать на заседаниях и при испытаниях; руководствуя адъюнктов, подавать им способ достигать высшей степени совершенства”.

Параграф 32 передбачав, що “все профессора, преподающие наставления, к предметам педагогического института относящиеся, обязаны посвятить один час в неделю наставлению кандидатов”.

20 січня 1819 року з'являється перше “Положение о производстве в ученые степени”, що діяло до 1884 року, яким встановлювалось чотири ступені: дійсного студента, кандидата, магістра і доктора .

Дійсний студент повинен був закінчити повний курс по своєму факультету, отримати атестат. При наявності письмової наукової роботи він міг отримати ступінь магістра. Для отримання ступеня кандидата дійсному студенту треба було провчитися рік і скласти іспит, без захисту дисертації.

Магістром ставав кандидат, що мав повне уявлення про науку, яку викладав, а також володів методами викладання, після складення іспиту і захисту дисертації. Ступінь магістра присуджувалась через два роки після отримання попереднього ступеня.

Докторами ставали магістри після трьох років плідної роботи і публічного захисту дисертації. Вчений ступінь давав право на отримання відповідного класу в порядку державної служби.

Третій період пов'язаний з прийняттям загальноуніверситетського статуту (1835 р.), який посилив адміністративний нагляд за діяльністю викладачів і студентів.

Визначні педагоги, просвітники, громадські діячі цього періоду К.Д.Ушинський, М.І. Пирогов, М.І. Лобачевський вказували на необхідність поєднання наукової і педагогічної діяльності, активізацію самостійної роботи студентів в системі професійної підготовки, тоді б „не виходили з університетів такі кандидати, які, просидівши в університеті чотири роки, не прочитали ні однієї книги з предметів свого факультету і винесли з університету тільки знання професорських записок”.

Зростала роль приватних навчальних закладів. Вони знаходились під контролем Міністерства освіти. Відповідно до правил 1834 р. і рішенню 1845 р.

викладачі приватних навчальних закладів отримали права, статус, субсидії на заробітну плату і пенсії, однакові з викладачами державних.

У перші десятиліття XIX сторіччя більшість викладацького корпусу становили іноземці, а підготовка переважної більшості вітчизняних професорів здійснювалась за кордоном. Штатний розклад університетів включав у себе ординарних і екстраординарних професорів, ад'юнктів (магістрів), викладачів, нештатних викладачів.

Ординарний професор був на посаді і не міг займати інших посад. Він читав лекції, приймав екзамени, здійснював керівництво практичними заняттями, розроблював навчальні та науково-методичні матеріали, брав участь у науковій розробці проблем, пов'язаних з предметом.

Екстраординарний професор запрошувався для читання лекцій по одному із предметів.

Для прочитання лекції викладачу необхідно було скласти спеціальний іспит за предметом. Без іспиту допускались лиш професори і викладачі відомі своїми науковими працями, причому з дозволу конференції, яка могла вимагати від претендента читання пробних лекцій.

Професорам і викладачам присвоювались чини, вони носили формені мундири, а вчений ступінь відкривав шлях до дворянства. Викладачі університетів користувались загальним визнанням і повагою, але їх було мало.

Університетський статут і реформа вищої освіти 1863 року ознаменували собою четвертий період розвитку вітчизняної вищої школи. Акцент був зроблений на методичному забезпеченні занять. Якщо на перших етапах практичні і лабораторні заняття були винятком, то тепер ставали звичайною формою організації роботи, що ставило перед викладачами необхідність розробки практичних курсів, оволодіння технологією і методикою їх проведення.

П'ятий період розвитку вітчизняної вищої освіти починається з моменту прийняття загальноуніверситетського статуту 1884 року. Разом з оновленням навчально-виховного процесу були застосовані заходи щодо вдосконалення спеціальної та педагогічної підготовки викладачів. Подальшого розвитку набула система атестації педагогічних кадрів. Основними показниками атестації були: підготовка наукових праць, магістерські і докторські дисертації, майстерність в проведенні занять.

Одним із найвизначніших етапів розвитку вітчизняної вищої школи є радянський період, який ознаменувався реформуванням і активним розвитком вищої школи, системи вищої освіти, що в свою чергу актуалізувало проблему забезпечення кваліфікованими науково-педагогічними кадрами. Так, в "Положенні про вищі навчальні заклади в РРФСР" (1921 р.) пропонувалось створення вільних асоціацій викладачів – наукової, навчальної і просвітительської. Основними завданнями, відповідно, визначались такі: підвищення наочності, організація навчально-виховного процесу, забезпечення зв'язку ВНЗ з 14 громадськістю і розповсюдження наукових поглядів. Розроблений ряд заходів з підготовки молодого покоління вчених і педагогів: організований інститут "професорських стипендіатів", дослідницькі курси,

інститут студентів-висуванців. З 1925 року в країні формується інститут аспірантури.

Особам, які були відомі своїми видатними працями, винаходами і відкриттями, вчені ступені кандидата і доктора наук могли присвоювати без захисту дисертацій.

У 30-х роках приймається низка документів, що регламентували діяльність вищих навчальних закладах, вказуючи на необхідність активізації творчого потенціалу. Стосовно організації навчально-виховного процесу, наголос робився на самостійній роботі студентів, відповідно особлива увага приділялася вмінню викладачів організовувати і керувати самостійною роботою, використовувати нові форми і методи викладання. Виховна діяльність ставала одним із основних компонентів освітнього процесу у вищій школі. Для періоду був характерним розвитком педології, у зв'язку з чим особлива увага зверталась на психолого-педагогічну підготовку викладачів.

Під час Великої Вітчизняної війни підготовка науково-педагогічних кадрів не зупинялась, хоча чисельність науковців значно зменшилась. У 1943 році в Москві створюється академія педагогічних наук як науково-педагогічний центр планування і організації науково-дослідної роботи з проблем психології і педагогіки.

Післявоєнний період характеризується зростанням авторитету педагогічної науки, визнається необхідність досконалого її вивчення викладачами вищих навчальних закладів. З'являється низка наукових робіт з педагогічної проблематики. Особлива увага приділяється особистості педагога вищої школи як провідного чинника успішності навчально-виховної діяльності. Так, наприклад професор С.М. Василейський у своїй фундаментальній праці “Лекційне викладання у вищій школі” визначає три групи якостей особистості викладача: наукові якості характеризують викладача як науковця, що критично викладає свій предмет, формує науковий світогляд слухачів; педагогічні – як педагога, що реалізує основні дидактичні принципи, розкриває професійну направленість студента, готовий допомогти йому; громадсько-політичні – як оратора, що володіє діловою мовою, прагне до яскравої, емоційної форми викладання матеріалу.

Низка нормативних документів: “Про заходи по покращенню підготовки фахівців і удосконаленню керівництва вищою і середньою освітою в країні” (1966 р.), “Про покращення підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів” (1976 р.), “Про заходи по подальшому вищій освіті в країні” (1972 р.), “Про заходи по удосконаленню підготовки і підвищенню кваліфікації педагогічних кадрів системи просвіти і професійно – технічної освіти і покращенню їх праці і побуту” (1984 р.) та ін. стимулювали подальший розвиток вищої школи. Все більше усвідомлювалась необхідність спеціальної, ґрунтовної розробки 15 основ організації процесу підготовки у вищих навчальних закладах, основ професійної діяльності педагогів вищої школи, підвищення їх професійної майстерності.

Таким чином, в результаті проведеного аналізу можна зробити такі висновки:

1. Історія становлення і розвитку професії педагога – викладача вищої школи безпосередньо пов'язана з етапами розвитку і формування університетської системи освіти.

2. Офіційне “визначення” професії пов'язане з університетськими статутами, які були тими нормативними актами, що визначали основні вимоги до професії.

3. Розглянуті періоди професійного становлення педагога вищої школи у вітчизняній освітній системі можна об'єднати у два великі етапи:

- середина XVII- початок XX століття – дорядянський, який характеризується закріпленням основних визначальних характеристик педагога вищої школи і формуванням на цій основі професорсько-викладацького компоненту вітчизняної інтелігенції;

- 20 – 90-і роки XX століття – радянський період, який характеризується формуванням сучасної системи вищої школи, затвердженням основних форм, методів і змісту професійної діяльності педагогів вищої школи.

2. Особливості професійної педагогічної діяльності у вищій школі

Сучасний стан розвитку професійної педагогічної вищої освіти відбувається під впливом багатьох чинників, серед яких: євроінтеграційні процеси, швидкий розвиток інформаційного простору, науково-технічний прогрес, динамічні зміни ринку праці, інтелектуалізація діяльності особистості; підвищений запит на конкурентоспроможного фахівця, здатного швидко адаптуватися у професійному середовищі, та інші. Нагальною потребою суспільного розвитку в контексті швидких змін техніки і технологій є освіта особистості упродовж життя. З огляду на це, актуалізується потреба у підготовці майбутнього викладача як цілісної особистості, зі сформованим ціннісним ставленням до професійної діяльності та відповідними професійними й особистісними якостями, здатної в умовах зниження затрат часу і зусиль здійснювати ефективну професійну діяльність.

Беззаперечно, що людина не пасивний об'єкт, а суб'єкт, здатний контролювати оточення й активно створювати власне соціальне середовище спільно з іншими суб'єктами. Активне ставлення людини до світу, спрямоване на його пізнання і цілеспрямоване перетворення, визначає діяльність, що, як філософська категорія, означає спосіб існування людини і суспільства.

У психологічному контексті діяльність людини – це свідомо активність, яка виявляється в системі дій, спрямованих на досягнення поставленої мети. Взаємодіючи із середовищем, особистість ставить перед собою мету, мотивує її, обирає способи її здійснення, виявляє фізичну та розумову активність у досягненні поставленої мети. Свідомий характер людської діяльності виявляється в її плануванні, передбаченні результатів, регуляції дій, прагненні до її удосконалення.

Людська діяльність за своєю суттю є соціальною – вона сформувалася історично, у процесі праці. З-поміж інших видів діяльності, що пов'язані з працею, функціонують як різновид праці, виступають як її передумова, умова чи наслідок, трудова діяльність є провідною.

Людина – суб'єкт професійної діяльності. Професія як особливий соціальний інститут зобов'язує працівника до виконання конкретних професійних та соціальних функцій, визначає нормативи поведінки у професійній діяльності. У масовій та індивідуальній свідомості зростає цінність професії як фактора життєвого успіху та благополуччя, який залежить від гармонійного поєднання функціонально інструментальних, соціальних та особистісно-психологічних аспектів.

Діяльність викладача вищого навчального закладу – це складна за своєю психічною сутністю праця, яка потребує від педагога чітко вираженої гуманістичної та професійної спрямованості, міцних знань (вікової психології, теорії й практики навчання і виховання), стійких інтересів та сформованості відповідних особистісних і професійних якостей. Це динамічна система, яка має специфічну структуру з багато чисельними елементами: гностичним, проєктивним, конструктивним, організаційним, комунікативним

Професійна діяльність викладача вищого навчального закладу має специфіку, яка вимагає:

1) наявності у викладача сукупності певних фізичних та інтелектуальних сил і здібностей, завдяки яким він успішно провадить доцільну діяльність щодо виховання і навчання (серед таких найважливішими є організаторські здібності);

2) врахування своєрідності об'єкта педагогічної праці, який водночас є суб'єктом цієї діяльності (активність суб'єктів педагогічної праці багато в чому визначається рівнем їх організаційних знань та вмінь);

3) зважання на своєрідність засобів праці викладача, значна частина яких – духовні;

4) врахування специфіки взаємозв'язку між підсистемами: інтелектуальні та фізичні сили педагога, сукупність певних об'єктів праці, сукупність засобів і структури діяльності.

Окреслимо вектори професійної діяльності викладача вищої школи:

1) навчальнопедагогічна діяльність (викладання);
 2) методична діяльність;
 3) організаційна робота;
 4) виховна робота;
 5) наукова діяльність – зміст діяльності визначено Наказом МОН України N 450 від 07.08.2002;

6) громадсько-педагогічна діяльність (профспілкове членство, участь у громадських об'єднаннях, самоврядуванні, волонтерство, громадські доручення);

7) академічна мобільність (викладання в інших навчальних закладах; читання лекцій для різних категорій педагогічних працівників; викладання в закордонних навчальних закладах);

8) стажування;

9) аналітико-оцінна діяльність (критичне осмислення власної професійної діяльності, аналіз її ефективності; надання звітності щодо різних видів виконуваної діяльності);

10) професійне самоудосконалення (самоосвіта, самовиховання, саморозвиток).

3. Нормативно-правове забезпечення та перспективи розвитку професії педагога вищої школи

Сучасний стан освітнього простору Української держави визначається міцною законодавчою базою. Законодавство про вищу освіту України включає низку Законів таких, як: “Про освіту”, “Про вищу освіту”, а також Указів Президента України: “Про Міністерство освіти і науки”, “Про основні напрями реформування вищої освіти в Україні”, “Про заходи щодо реформування системи підготовки спеціалістів та працевлаштування випускників вищих навчальних закладів”.

Функціонально-освітня діяльність регламентується постановами Кабінету міністрів України: “Про затвердження положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту)” та наказами Міністерства освіти і науки України: “Про затвердження Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах”.

Методологічними та соціально-політичними інтегрованими документами, які покладені в основу розвитку освіти в Україні на світовому рівні, вибору пріоритетів цього розвитку, стали резолюції та рекомендації ЮНЕСКО з питань освіти, зокрема “Рекомендації щодо освіти у дусі міжнародного взаєморозуміння, співпраці, миру та освіти в галузі прав людини та основних свобод особистості” (Париж, 1974 р.), “Всесвітня програма дій у галузі освіти з прав людини та демократії” (Монреаль, 1993 р.), „Декларація Міністрів, прийнята на 44-й сесії Міжнародної конференції з питань освіти” (Женева, 1994 р.), “Інтегровані рамки дій в галузі освіти в дусі миру, прав людини та демократії” (Париж, 1995 р.), Міжнародна стандартна класифікація освіти (МСКО, ЮНЕСКО, 1997 р.).

На сьогодні вже створена певна нормативно-правова база вищої освіти. Зокрема діють Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах (1993 р.), Положення про організацію екстернату у вищих навчальних закладах (1995 р.), Положення про державний вищий навчальний заклад освіти (1996 р.), Положення про порядок переведення, відрахування та поновлення студентів вищих закладів освіти (1996 р.), Положення про академічні відпустки та повторне навчання у вищих закладах освіти (1996 р.), Положення про затвердження норм часу для планування і обліку навчальної роботи та переліків основних видів методичної, наукової й організаційної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів (2002 р.).

Аналіз нормативно-правової бази дає змогу скласти чітке уявлення про сучасний стан і загальний характер роботи викладача вищого навчального закладу – педагога вищої школи.

Відповідно до статті 54 Закону України “Про освіту” (1991р.) педагогічною діяльністю можуть займатися особи з високими моральними якостями, які мають відповідну освіту, професійно-практичну підготовку,

фізичний стан яких дозволяє виконувати службові обов'язки.

Педагогічну діяльність у вищих закладах освіти третього і четвертого рівнів акредитації здійснюють, на основі трудового договору або за контрактом, науковопедагогічні працівники, права і обов'язки яких визначаються статтями 55 – 58.

Стаття 47 Закону України “Про вищу освіту” (2002 р.) конкретизує поняття „науково-педагогічні працівники” – це особи, які за основним місцем роботи у вищих навчальних закладах третього і четвертого рівнів акредитації професійно займаються педагогічною діяльністю у поєднанні з науковою та науково-технічною діяльністю.

Відповідно до статті 48 на посади науково-педагогічних працівників – асистента, викладача, старшого викладача, директора бібліотеки, наукового працівника бібліотеки, доцента, професора, завідувача кафедри, декана, проректора, ректора, можуть обиратися за конкурсом, як правило, особи які мають наукові ступені або вчені звання, а також випускники магістратури, аспірантури та докторантури, права і обов'язки та гарантії яких визначені в статтях 49 – 52, 57.

У розділі IX Закону України „Про вищу освіту” (статті 58 – 60) визначаються шляхи підготовки науково-педагогічних працівників – аспірантура, асистентура – стажування та докторантура; наукові ступені – кандидат наук і доктор наук; вчені звання – старший науковий співробітник, доцент, професор, визначається порядок їх присвоєння.

Постанови Кабінету Міністрів України № 309 від 1 березня 1999 року “Про затвердження положення про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів” і № 644 від 28 червня 1997 року “Про затвердження порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань” конкретизують основні шляхи, принципи та механізми підготовки науково-педагогічних кадрів.

Оскільки наукова і науково-технічна діяльність є невід'ємною складовою частиною навчального процесу вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, стаття 1 Закону України “Про науково-технічну діяльність” (1991 р.) визначає науково-педагогічного працівника як вченого, зміст і умови діяльності якого повністю розкриваються в подальших статтях.

Відповідно до вищезазначених нормативних документів, наказів Міністерства освіти України № 161 від 2 червня 1993 року “Про затвердження Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах” і № 450 від 7 серпня 2002 року “Про затвердження норм часу для планування і обліку навчальної роботи та переліків основних видів методичної, наукової й організаційної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів” та інших нормативних документів, професійна діяльність викладачів вузів визначається такими положеннями.

Відповідно до пункту 2 статті 51 Кодексу законів про працю України (КЗпП) для окремих категорій працівників встановлюється скорочена тривалість робочого часу – скорочений робочий день, тривалість якого менша від нормальної тривалості робочого дня. Зокрема, для викладачів вищих

навчальних закладів освіти третього і четвертого рівнів акредитації у зв'язку з підвищеною розумово-емоційною діяльністю середня 18 тижнева тривалість робочого часу становить 36 годин. Щоденна тривалість робочого часу викладача при шестиденному робочому тижні, згідно з статтею 52 КЗпП, становить 6 годин.

У встановлений час, відповідно до “Норм часу для планування і обліку навчальної роботи та переліків основних видів методичної, наукової й організаційної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів” та індивідуального робочого плану, затвердженого кафедрою, викладач виконує свої обов'язки: навчальну, методичну, наукову і організаційну роботу.

В обсяг навчальної роботи входить: читання лекцій, проведення лабораторних, практичних та індивідуальних занять, приймання заліків й екзаменів, керівництво виконанням самостійної роботи та індивідуальних завдань, навчальною та виробничою практикою студентів, рецензування наукових робіт, консультації студентів та аспірантів, участь у державній атестації студентів, а також інші види робіт, для яких встановлені конкретні норми часу.

Обсяг навчальної роботи викладача, виражений в облікових одиницях, становить навчальне навантаження. Вищий навчальний заклад, відповідно до чинного законодавства України, Статуту та колективного договору, визначає обсяг навчального навантаження.

В обсяг методичної роботи входить: написання і підготовка до видання конспектів лекцій, методичних матеріалів до семінарських, практичних, лабораторних занять, курсового і дипломного проектування, навчальної та виробничої практики студентів; розробка навчальних і робочих планів, програм; складання завдань до проведення модульного, тестового і підсумкового контролю, екзаменаційних білетів; розробка та впровадження нових інноваційних форм і методів організації навчально-виховного процесу та інше.

В обсяг наукової роботи входить виконання планових наукових досліджень із звітністю у таких формах: науково-технічні звіти згідно з ДЕСТ; дисертація; монографія, підручник, навчальний посібник, словник, довідник, стаття, тези доповідей; рецензії на наукові роботи; керівництво науковою роботою студентів і аспірантів тощо.

В обсяг організаційної роботи входить робота: в науково-методичних комісіях Міністерства освіти, в Державній акредитаційній комісії, в експертних і фахових радах, в спеціалізованих радах по захисту дисертацій, в методичних радах і комісіях вищого навчального закладу, факультету; організація та проведення наукових конференцій, симпозіумів і семінарів; робота по виданню наукових збірників; участь у виховній роботі, виконання обов'язків куратора; участь у профорієнтаційній роботі тощо.

Обсяг наукової, методичної та організаційної роботи може нормуватись вищим навчальним закладом.

Графік робочого часу викладача визначається розкладом аудиторних

навчальних занять і консультацій, розкладом або графіком контрольних заходів та іншими видами робіт, передбаченими індивідуальним робочим планом викладача. Час виконання робіт, не передбачених розкладом, визначається у порядку, встановленому вищим навчальним закладом.

Згідно із Законом України “Про вищу освіту”, на викладача покладаються складні й відповідальні обов’язки (ст. 52):

1) постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність і наукову кваліфікацію;

2) забезпечувати високий науково-теоретичний і методичний рівень викладання дисциплін у всьому обсязі освітньої програми відповідної спеціальності;

3) дотримуватися норм педагогічної етики, моралі, поважати гідність осіб, які навчаються у ВНЗ, прищеплювати їм любов до України, виховувати їх у дусі українського патріотизму й поваги до Конституції України;

4) дотримуватися Законів України, статуту та правил внутрішнього розпорядку вищого навчального закладу.

Відповідно ст. 47 викладача ВНЗ – науково-педагогічний працівник – це особа, яка за основним місцем роботи у вищих навчальних закладах третього і четвертого рівнів акредитації професійно займається педагогічною діяльністю у поєднанні з науковою та науково-технічною діяльністю.

Обов’язками науково-педагогічних працівників (ст. 51) є такі:

1) постійно підвищувати професійний рівень, професійну майстерність, наукову кваліфікацію;

2) забезпечувати високий науково-теоретичний і методичний рівень викладання дисциплін у повному обсязі освітньої програми відповідної спеціальності;

3) дотримуватися норм педагогічної етики, моралі, поважати гідність осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах, прививати їм любов до України, виховувати в дусі українського патріотизму і поваги до Конституції України;

4) дотримуватися законів, статуту та правил внутрішнього розпорядку вищого навчального закладу.

Перспективи розвитку професії “педагог вищої школи” (соціальний статус, концептуальний зміст професійної діяльності, вимоги до професійної компетентності та інше) невід’ємно пов’язані з соціальними процесами держави і безпосередньо з перспективами і станом освітнього простору. Сучасний стан освітнього простору Української держави характеризується тенденціями глобалізації та інтеграції до світового освітнього простору.

Світовий освітній простір – відносно нове поняття. Воно визначає сукупність всіх освітніх і виховних закладів, науково-педагогічних центрів, урядових і громадських організацій з просвітньої діяльності в різних країнах, геополітичних регіонах і в глобальному масштабі, їх взаємовплив і взаємодію в умовах інтенсивної інтернаціоналізації різних сфер суспільного життя сучасного світу. Одним з етапів інтернаціоналізації є Болонський процес.

Болонський процес (назва походить від університету Болонья, де були

досягнуті відповідні домовленості) – це своєрідний рух освітніх національних систем до єдиних критеріїв і стандартів, які утверджуються в Європі. Для успішного входження України до Європейської системи необхідно фундаментально оновити систему педагогічної освіти.

Міністр освіти і науки України характеризуючи основні загальноцивілізаційні тенденції, що будуть стверджуватися в ХХІ столітті і впливати на всі сфери життя людини і суспільства (тенденція до глобалізації суспільного розвитку; набуття людством здатності до самознищення; перехід від індустріальних до інформаційних технологій), визначав такі пріоритети сучасної освіти:

1. Забезпечення високої функціональності людини в нових умовах;
2. Забезпечення оптимального балансу між локальним (патріот своєї країни) і глобальним (громадянин світу) формуванням людини;
3. Формування на загальносуспільному і індивідуальному рівнях розуміння людини як найвищої цінності;
4. Формування у людини здатності до свідомого і ефективного функціонування в глобалізованому світі;
5. Мінімізація асиметрії між матеріальністю і духовністю, формування конструктивізму